

Luontomatkailun kehittäminen ja tutkimus Suomessa

Jarkko Saarinen

1 Johdanto

Luontomatkailusta muodostui kansainvälisessä matkailun kehittämis- ja tutkimuskeskustelussa keskeinen avainsana 1980-luvun lopulla. Toisin kuin moni aiempi matkailun tutkimuksen keskustelu tämä otettiin Suomessa varsin nopeasti vastaan. Yhtenä keskeisenä syynä tähän lienee ollut se, että Suomessa luonnon matkailullinen merkitys on nähty jo kauan tärkeänä.

Nykyisin luontomatkailu on nopeasti kasvava matkailutalouden muoto. Joissakin yhteyksissä se nähdään jopa yhdeksi nopeimmin kasvavista matkailun osa-alueista (ks. Fennell 1999), mutta mitään systemaattiseen tilastointiin tai muuhun vastaavaan menetelmään perustuvia tunnuslukuja ei luontomatkailun kansainvälisestä tai kotimaisesta kehityksestä ja nykymerkityksestä ole käytettävissä. Esimerkiksi VILMAT -työryhmä päätyi ennustamaan luontomatkailun kasvun noin 8–10 prosentiksi (Ympäristöministeriö 2002). Työllistävien vaikutusten osalta työryhmässä päädyttiin arvioimaan luontomatkailun osuuden olevan noin kolmasosa matkailun kokonaistyöllistävyydestä. Matkailun edistämiskeskus on puolestaan arvioinut luontomatkailun edustavan noin neljänestä matkailun kokonaismerkityksestä (Koivula ja Saastamoinen 2005).

Edellä kuvattu kilpailevien 'faktojen' ja tunnuslukujen tilanne on leimallinen piirre laajemmin matkailun asemaa käsittelevälle keskustelulle, mutta ongelman voidaan ajatella korostuvan tarkasteltaessa matkailutalouden sisällä sen eri osa-alueita, kuten luonto- tai perinnematkailua. Majoitus- ja ohjelmapalvelutoimintaa lukuun ottamatta matkailua on ilmiönä usein hyvin haasteellista erottaa toiminnallisesti ja taloudellisesti laajemmasta aluetaloudesta ja sen eri sektoreista. Samoin luontomatkailun tarkasteleminen ikään kuin itsenäisenä matkailutalouden osana on usein vaikeaa jollei mahdollonta; kohdealueen mahdollisia luontomatkailukohteita ja -palveluja käyttävät 'luontomatkailijat' hyödyntävät kokonaisuudessaan matkansa aikana pitkälti samoja matkailupalveluja kuin 'tavalliset' matkailijat liikkueensa ja toimiessaan matkailun laajemmassa alueellisessa systeemissä.

Ilmiön hahmottamisongelmat juontuvat sekä luontomatkailun että matkailun osalta paljolti samasta syystä; käsitteiden sisältö ja merkitys eivät ole muodostuneet keskustelussa riittävän yksiselitteisiksi. Tilanteessa, jossa ei ole selvää mitä luontomatkailu tarkalleen ottaen tarkoittaa – tai toisaalta mitä se ei tarkoita – on hyvin vaikea arvioida esimerkiksi sitä, paljonko se tuottaa aluetalouteen rahaa tai miten suuri sen aiheuttama ekologinen jalanjälki on. Tässä suhteessa tämäkään artikkeli ei tuo asiantilaan muutosta, vaan luontomatkailun määrittelyssä pidättäytyään varsin yleisesti

Suomessa ja kansainvälisesti käytetyssä termin määritelmässä (Fennell 1999, Holden 2000, Järvioluoma 2001, Saarinen 2002). Sen mukaan luontomatkailu voidaan nähdä laajemman matkailutalouden kiinteänä osana, johon liittyvä tarjonta ja kulutusmotiivit perustuvat keskeisiltä osiltaan luontoympäristöön, sen vetovoimaan ja luonnossa toteutettaviin matkailuaktiviteetteihin.

Oleennaista edellä mainitun määritelmän kannalta on se, että matkailutoiminnot, -tuotteet ja matkailijoiden motivaatiot viittaavat ensisijaisesti ja pääasiallisesti luonnonympäristöön. Luontomatkailu, toisin kuin ekomatkailu, ei myöskään automaattisesti sisällä aktiivista pyrkimystä suojella resurssiperustaansa, mutta käytännössä luontomatkailukin toimintona edellyttää kehittyessään pitkällä aikavälillä jonkinasteista matkailuvaikutusten ohjaamista ja hallintaa. Tämä siksi, että matkailussa hyödynnettävä resurssi säilyisi myös tulevaisuudessa 'luontona' ja vetovoimaisena luontokohteena.

Toisaalta on olemassa runsaasti esimerkkejä siitä, ettei näin ole käynyt, vaan matkailu on kehittyessään muuttanut luontokohdetta siten, että alueen vetovoimaisuus on joko heikentynyt tai kohde on muuttunut rakentamisen ja tuotteistamisen kautta aivan muuhun kuin luontomatkailulle tyyppilliseen suuntaan. Tämä on usein myös ollut (luonto)matkailun kehittämistoiminnan tavoitteena. Tällöin pienimuotoiseksi ajateltua luontomatkailua ei ole nähty taloudellisessa mielessä parhaana kehittämisen vaihtoehtona. Viime vuosina matkailussa ja sen kehittämisessä korostunut kestävyiden idea on kuitenkin haastanut määrälliseen kehitykseen tähtäävän toiminnan. Näin on tapahtunut etenkin syrjäseutujen matkailun kehittämisen kohdalla, jossa suurten matkailijavirtojen ei välttämättä nähdä jättävän alueelle vastaavaa tai suurempaa määrää hyötyjä kuin mahdollisia haittoja (ks. Hjalager 1996).

Tämän yleiskatsauksen tavoitteena on tarkastella luontomatkailun kehittämiseen ja tutkimukseen liittyviä kysymyksiä. Tarkastelun kohteena ovat luontomatkailun kehittämisen haasteet erityisesti syrjäseuduilla ja tulevaisuuden matkailutalouden menestykseen vaikuttavat yleiset tekijät. Lisäksi pohditaan lyhyesti luontomatkailun kestävyyskytkentöjä.

2 Luontomatkailun merkitys ja rooli

Suomen matkailupoliittisissa strategioissa Suomen toiminta-ajatus matkailumaana kiteytyy ajatukseen, jonka mukaan Suomi profiloituu monipuolisten, korkeaan laatuun ja puhtaaseen luontoon perustuvien matkailuelämysten maana. Matkailun opetuskirjallisuudessakin Suomea pidetään luontopainotteisen aktiivilomailun maana, jota työ- ja kulttuurimatkailu täydentävät. Luonnon matkailullisessa merkityksessä on runsaasti alueellista vaihtelua, mutta erityisesti syrjäseuduilla luonnon suuri rooli matkailussa ja laajemmin koko aluetaloudessa on kiistaton.

Vaikka luontomatkailu ilmiönä edustaa taustaltaan monessa suhteessa ns. uutta matkailua, se ei luontoa hyödyntävänä toimintana ole täysin 'uutta'. Matkailuun liittyvä luonnon ja metsien virkistyskäyttö alkoi Suomessa organisoidusti jo 1920- ja 1930-luvuilla. Tuolloin maahamme myös suunniteltiin ja perustettiin ensimmäiset kansallispuistot. Kansallispuistot ovatkin jo pitkään toimineet nähtävyyksinä ja keskeisinä matkailun kohteina ja vetovoimatekijöinä, ja kansallispuistojen perustamisessa on myös huomioitu näiden alueiden matkailu-, virkistys- ja ympäristökasvatuskäyttö (Saarinen ym. 2000).

Luonnon vetovoimaan perustuvan matkailun voimakas kasvu konkretisoitui Suomessa 1990-luvulla. Tällöin maamme kansallispuistojen yhteenlaskettu käyntikertojen määrä yli kaksinkertaistui. Samalla kasvu ylitti miljoonan vuosittaisen käyntikerran rajan. Vaikka kasvu ei tule eikä voi jatkaa tällä tasolla pitkään, niin lähitulevaisuudessa kansallispuistojen ja muiden suojelu- ja virkistysalueiden hoidon ja käytön suunnittelussa ja tutkimuksessa tulisi varautua luontomatkailijoiden määrän nousuun, palvelujen lisätarpeeseen, eri käyttömuotojen yhteensovittamiseen, matkailuyrittämisen mahdollisuuksien ja ohjaamisen kehittämiseen sekä niihin kohdistuvan tutkimuksen kehittämiseen.

Matkailun kasvu on viime vuosina keskittynyt yhä enenevässä määrin vetovoimaisina pidetyille suojelualueille tai/ja aivan niiden välittömään läheisyyteen. Pohjois- ja Itä-Suomen matkailukeskittymistä merkittävä osa onkin tukeutunut ja tukeutuu yhä kasvavassa määrin joko olemassa oleviin tai suunniteltuihin suojelualueisiin. Erityisesti kansallispuistot edustavat syrjäseuduilla kasvavassa määrin eräänlaisia aluekehityksen välineitä. Tämä selittää sen miksi monet ja historiallisessa mielessä yllättävätkin alueelliset ja paikalliset toimijat, kuten kunnat ja yrittäjäjärjestöt ovat nykyisin vahvasti ajamassa uusia kansallispuistoja.

Luontoon perustuvan matkailun suora taloudellinen arvo on kuitenkin suhteellisen pieni – etenkin jos se irrotetaan matkailun majoitus- ja ravitsemistoiminnasta erilleen – verrattuna esimerkiksi metsäteollisuuteen. Toisaalta työvoimaintensiivisenä alana matkailun työllistävät ja palvelurakennetta laajentavat vaikutukset ovat suoria tulovaikutuksia huomattavasti merkittävämmät. Esimerkiksi Lapissa – jossa matkailu perustuu pitkälti luontoon – matkailun välittömien työllistävien vaikutusten arvioidaan selvityksestä riippuen olevan noin 3 000–4 000 työpaikkaa (Saarinen 2004). Lapissa matkailu työllistääkin enemmän kuin mikään muu yksittäinen luontoon tukeutuva taloudellinen toimiala. Lapissa arvioidaan myös olevan vähittäiskauppapalveluja noin 50 000 ihmiselle yli maakunnan asukasluvun: ero perustuu pääosin ulkopuoliseen kysyntään, toisin sanoen matkailukulutukseen. Matkailun taloudellinen ja poliittinen merkitys maakunnissa, maakuntaliitoissa ja niiden aluekehitystyössä onkin viime vuosina kasvanut huomattavasti, ja luontomatkailu on jatkossa yhä tärkeämpi tekijä alueellisessa ja paikallisessa elinkeino- ja luontopolitiikassa.

Verrattuna perinteiseen matkailuun ja matkailutuotantoon luontomatkailun paikallinen kytkös on varsin kiinteä. Kunnissa, joissa luontomatkailuaktiviteettien suhteellinen taloudellinen merkitys on suuri, matkailu työllistää suhteellisesti enemmän kuntalaisia (verrattuna muualle henkikirjoitettuun väestöön) kuin kunnissa joissa luontomatkailun osuus on alhainen (Saarinen 2003). Luontomatkailupalveluihin liittyvät työtehtävät edellyttävät usein paikallistuntemusta, alueen perinteistä luonto- ja elinkeino-osaamista sekä kausityöntekijyyttä tai 'kausiyrittäjyyttä' pidempää sitoutumista alueeseen. Luontomatkailun toiminnot ovat myös kiinteämmin kytkettävissä osaksi paikallis- ja aluetalouden muuta toimintaa. Lisäksi tutkimuksissa on havaittu luontomatkailun työllistävän työntekijöitä tehokkaammin, intensiivisemmin, kuin monen muun matkailutalouden sisältämän toimialan: esimerkiksi verrattuna majoitus- ja ravitsemistoimintaan luontomatkailun ohjelmalvelut työllistävät laskennallisesti samansuuruisella liikevaihdolla noin kaksi kertaa enemmän työntekijöitä (ja kolme kertaa enemmän kuin vähittäiskauppa) (Saarinen ja Kauppila 2002).

3 Luontomatkailun kehittämisen haasteet syrjäseuduilla

Suhteellisesti tarkasteltuna matkailun merkitys on suuri syrjäseuduilla, joissa perinteisten elinkeinojen taloudellinen ja työllistävä asema on viime vuosikymmeninä dramaattisesti heikentynyt. Tämä on ollut seurausta perinteisten elinkeinojen asemaa muokkaavista alueiden sisäisistä ja ulkoisista tekijöistä. Muutos on kannustanut tai paikoin jopa pakottanut alueita etsimään uusia elinkeinollisia mahdollisuuksia. Luontomatkailu on monin paikoin nähty yhtenä mahdollisuutena. Nykyisin se voikin muodostaa monilla syrjäseuduilla lähes ainoan merkittävän taloudenalan, jolla nähdään olevan kasvavaa merkitystä myös tulevaisuudessa. Erityisesti matkailun työllistäviin vaihtokuksiin ladataan alueellisessa kehityspuheessa paljon odotuksia (Saarinen 2004).

Luontomatkailun suuresta suhteellisesta merkityksestä huolimatta syrjäseutujen matkailutalouden kehittäminen ei luonnollisesti ole ongelmatonta. Monet kehittämisen haasteista liittyvät syrjäseutujen luonteeseen ja asemaan aluehierarkiassa, jossa keskuksat edustavat dynaamisia, kasvavia ja kasvupotentiaalisia alueita syrjäseutujen ollessa hitaasti kasvavia tai taantuvia alueyksiköitä, joita luonnehtivat usein maaseudulle tyypilliset elinkeinot, niiden kapenevat mahdollisuudet sekä pääomien ja osaamisen puute (ks. Hall 2005, s. 246–248). Syrjäseudut eivät välttämättä sijaitse aina fyysisesti maantieteellisissä periferioissa vaan ne voidaan ensisijaisesti katsoa asetetuiksi talous- ja kulttuurimaantieteelliseen periferiaan alueiden välisessä hierarkiassa (Shields 1991). Keskusten ja syrjäseutujen suhde määrittyy matkailutaloudessakin pitkälti niiden välisen valtasuhteen kautta, jossa keskus määrittää periferian roolia ja alueiden keskinäistä vuorovaikutusta syrjäseudun ollessa pääosin riippuvainen keskuksista tai keskuksista, niissä tehtävistä päätöksistä ja pääomista.

Syrjäseudut ovat marginaalisuudestaan huolimatta – tai juuri sen vuoksi – matkailun kannalta usein hyvin vetovoimaisia. Kehityksen ja suurten muutosten kohdistuttua keskuksiin syrjäseutujen luonto- ja kulttuuriympäristöt ovat usein säilyneet ja muodostuneet siten esteettisesti arvokkaiksi *mukavuusmaisemiksi*. Ne ovat kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti positiivisesti miellettyjä maisemia (ympäristöjä), joihin nykyisin liitetään elämänlaatua ja -tapaa myönteisesti kuvaavia merkityksiä ja arvoja, kuten luonnonläheisyys, turvallisuus, puhtaus, harmonia, rauhallisuus, terveys, yhteisöllisyys ja perinne (ks. Godde ym. 2000). Toisaalta syrjäseutujen luontomatkailun kehittämiseen vaikuttavat useat muut päinvastaiset ja toisiinsa kytkeytyneet yhteiskunnalliset prosessit, jotka vaikeuttavat syrjäseutujen mahdollisuuksia kehittää matkailutaloutta. Hallin ja Boydin (2005, s. 4–6) mukaan näitä prosesseja ja tekijöitä ovat luontomatkailun yhteydessä mm. seuraavat:

- (1) Syrjäseuduilla ei useinkaan ole riittävää vaikutusvaltaa koskien alueen kehittämiseen vaikuttavia poliittisia ja taloudellisia päätöksiä. Monet syrjäseutuja koskevat poliittiset päätökset voidaan tehdä ylipaikallisesti ja keskusten ehdoilla. Taloudelliset päätökset voidaan puolestaan tehdä globalisoituvassa matkailutaloudessa hyvin kaukana sieltä, mihin kyseiset toimenpiteet viime kädessä vaikuttavat.
- (2) Syrjäseudut ovat määritelmällisessä mielessä ensisijaisesti poliittisesti, taloudellisesti ja kulttuurisesti perifeerisiä. Usein tähän yhdistyy myös fyysis-maantieteellinen syrjäisyys, joka aiheuttaa ongelmia tai taloudellisia lisäkustannuksia muun muassa kuljetuksissa, saatavuudessa ja tietoliikenneyhteyksissä.

- (3) Syrjäseutujen aluetalous on usein yksipuolinen. Tästä johtuen alueen sisäiset taloudelliset yhteydet ovat heikot ja kehittymättömät, jolloin (matkailu)talouden kerrannaisvaikutukset jäävät keskuksia ohuemmiksi ja aluetalouden vuodot ovat suuria. Tämä ei koske yksinomaan rahallisia kysymyksiä vaan myös työllisyyttä.
- (4) Syrjäseudut kärsivät muuttotappiosta. Nuoren ja koulutetun väestön muuttaessa pois syrjäseutujen osaamisperusta voi aikaa myöden merkittävästi heikentyä ja alueen yksityinen ja julkinen palvelurakenne väestön vähetessä murentua. Tämä osaltaan kiihdyttää muuttoliikettä alueelta ja heikentää alueen ja sen matkailutalouden kykyä vastata ulkoisiin ja sisäisiin muutoksiin muun muassa paikallisen innovaatio toiminnan ja tuotekehityksen perustan kaantuessa.

Lisäksi luontomatkailun kehittämisessä on myös muita ongelmia. Esimerkiksi kansallispuistot ja muut luonnonsuojelualueet on perustettu etupäässä niiden sisältämien ja edustamien luonnonyöjen vuoksi. Tämä lähtökohta voi periaatteessa ja monesti myös käytännössä aiheuttaa ristiriitoja suhteessa suojelualueiden matkailukäyttöön. Tästä johtuen suojelualueiden matkailukäyttöä on pyrittävä eri keinoin aktiivisesti ohjaamaan. Tämä on oleellista erityisesti tällä hetkellä, kun luonnonsuojelualueiden matkailukäyttöön kohdistuu kasvavaa kiinnostusta. Samalla on tärkeää seurata laajempaa matkailukehitystä ja sen paikallisia ja yleisiin toimintatapoihin kohdistuvia vaikutuksia sekä kohteiden käytössä ja ympäristössä tapahtuvia konkreettisia muutoksia.

4 Kestävyys ja luontomatkailun kehittäminen

Matkailua ja erityisesti luontomatkailua voidaan pitää talouden muotona, jonka menestyminen ja kehittyminen ovat kiinteästi sidoksissa toimintaympäristöön ja sen laatuun (Butler 1999). Viime vuosina matkailun ympäristösuhteeseen on kiinnitetty kasvavassa määrin huomiota, ja kestävän kehityksen yleisperiaatteita on pyritty soveltamaan matkailun vaikutusten tarkasteluun, hallintaan ja kehittämiseen (Swarbrooke 1999, ks. Valtioneuvoston... 2001; Lappi... 2003).

Kestävän matkailun tausta viittaa laajempaan kestävän kehityksen ideologiaan. Sen mukaan kehitys, joka tyydyttää nykyhetken tarpeet viemättä tulevilta sukupolvilta mahdollisuutta tyydyttää omat tarpeensa on kestävä (WCED 1987). Tältä varsin laivalta pohjalta on laadittu kymmeniä määritelmiä sekä kestävästä kehityksestä että kestävästä matkailusta (Sharpley 2000). Swarbrooken (1999) mukaan kestävän matkailun kehittämisen perusteina ovat:

- (1) Kestävä matkailu kannustaa matkailun vaikutusten monipuoliseen ja -ulotteiseen tarkkailuun.
- (2) Kestävä matkailu kannustaa matkailun hyötyjen ja haittojen keskinäisen suhteen tarkkailuun.
- (3) Kestävä matkailu tuottaa tuloja ja työtä kohdealueille, ei yksinomaan primaarisiin vaan myös sekundaarisiin yrityksiin matkailutaloudessa.
- (4) Kestävä matkailu kehittää paikallisesti matkailun lisäksi muuta tuotannollista toimintaa monipuolistaen paikallistaloutta.
- (5) Kestävä matkailu tuo syrjäseuduille alueen ulkopuolisia tuloja ja pääomia.
- (6) Kestävä matkailu osallistaa paikallisväestöä ja eri toimijoita (matkailu)talouden kehitykseen, toimintaan ja yhteistyöhön.
- (7) Kestävä matkailu kehittää ja ylläpitää syrjäseutujen perusinfrastruktuuria.

- (8) Kestävä matkailu parantaa syrjäseutujen asukkaiden elämänlaatua tuottamalla palveluja, joita ei olisi mahdollista ylläpitää alueella ilman ylipaikallista eli matkailukysyntää.
- (9) Kestävä matkailu edistää ympäristön arvostamista ja syrjäseutujen luonto- ja kulttuuriperinnön suojelua.
- (10) Kestävä matkailu kannustaa ympäristön kannalta 'tehokkaampaan' maankäyttöön.

Luontomatkailun ja yleisemmin matkailutalouden kestävyys näkökulma perustuu monin osin ajatukseen, jonka mukaan matkailua voidaan käyttää joitakin muita talouden muotoja paremmin välineenä pyrittäessä kestäväan kehitykseen (Butler 1999, ks. Ympäristöministeriö 2002). Toisaalta kestäväan kehityksen kriittisestä näkökulmasta matkailun ei katsota kykenevän yksittäisenä talouden muotona vastaamaan kestävyys laajoihin haasteisiin (Sharpley 2000). Kestävän matkailun kehittämisessä onkin vähintään kaksi 'koulukuntaa': kehittämisperusteinen eli toimintaorientoitunut ja ympäristöperusteinen eli resurssiorientoitunut näkökulma (Saarinen 2001, s. 73–74). Edellisen kohdalla tavoitteet kytkeytyvät tapoihin edistää matkailua ja sen toimintamahdollisuuksia (mm. yritystoimintaa) kestävyys käytäntöjen kautta. Jälkimmäisessä toiminnan ja sen kestävyys kriteereiksi asetetaan ympäristö (mm. luonnon monimuotoisuus ja alkuperäiskulttuurit) ja sen hyvinvointi.

Kehittämisperusteinen kestävyysajattelu muodostaa (luonto)matkailuyrityksissä ja syrjäseutujen aluekehitystyössä pääsääntöisen kestävyys toimeenpanomallin ja -tavoitteen (ks. Sorsa ja Saarinen 2003). Käytännössä kehittämisperusteinen ja ympäristöperusteinen näkökulma saattavat olla ristiriidassa, ja osa matkailun tutkijoista onkin irtisanoutunut nykyisenkaltaisesta kestävästä matkailusta ja sen mukaisesta matkailukeskeisestä ajattelusta (ks. Butler 1999). Sen sijaan tutkijat pyrkivät tarkastelemaan matkailun roolia kestäväan kehityksen mahdollisena osana (*tourism in sustainable development vs. sustainable tourism*).

Suomessa Metsähallitus (2004) on osaltaan pyrkinyt kehittämään kestäväan luontomatkailun periaatteita. Niiden tavoitteena on edistää matkailun kestävyyttä yhdessä matkailuyrittäjien ja suojelalueiden muiden toimijoiden kanssa. Metsähallituksen periaatteiden mukaan kestäväa luontomatkailua tulisi harjoittaa siten, että:

- (1) Luontoarvot säilyvät ja toiminta edistää luonnonsuojelua. Tällöin:
 - Luonto on tärkeä matkan syy.
 - Kävijöille kerrotaan luonnosta ja sen suojelusta.
 - Matkailu ei häiritse luontoa, kaikki alueet eivät sovellu matkailukäyttöön.
 - Ryhmät ovat pieniä, kuljetaan reiteillä aina kun mahdollista.
 - Matkailua kanavoidaan palveluvarustuksen sijoituksella ja ohjeilla.
 - Rakennetaan ympäristöön sopeutuvasti, luonnonkauniit alueet säilytetään rakentamattomina.
 - Luonnon kulumista ja muita ympäristövaikutuksia seurataan, tarvittaessa niihin puututaan.
- (2) Ympäristöä kuormitetaan toiminnassa mahdollisimman vähän. Tällöin:
 - Toimitaan luonnon ehdoilla, vältetään kaikkea ympäristön kuormitusta.
 - Tavoitteena on ympäristöä säästävä ja roskaton retkeily.
 - Polttopuuta käytetään säästeliäästi.
 - Päästöt veteen ja ilmaan minimoidaan ja suositaan uusiutuvia energialähteitä.
 - Metsähallitus ja yrittäjät antavat hyvän esimerkin ympäristönsuojelusta.

- (3) Toiminnassa arvostetaan paikallista kulttuuria ja perinteitä. Tällöin:
 - Tutustutaan avoimin mielin paikalliseen kulttuuriin.
 - Paikallinen kulttuuri otetaan mahdollisuuden mukaan huomioon tiedon ja elämysmahdollisuuksien tarjonnassa.
 - Käytetään paikalliset olot hyvin tuntevia oppaita.
- (4) Matkailijoiden arvostus ja tietämys luonnosta ja kulttuurista lisääntyvät. Tällöin:
 - Hankitaan aluetta koskevaa tai yleistä tietoa etukäteen.
 - Tieto löytyy helposti ja on tarjolla kiinnostavassa muodossa.
 - Annetaan mahdollisuus osallistua alueen hoitoon.
 - Oppaat ovat hyvin koulutettuja.
- (5) Matkailijoiden mahdollisuudet luonnossa virkistymiseen paranevat. Tällöin:
 - Otetaan huomioon kaikki luonnossa liikkujat.
 - Palvelut mitoitetaan kysynnän ja kohteen mukaan.
 - Tarjotaan luonnonrauhaa ja opastettuja luontoretkeä.
 - Matkailutuotteita kehitetään yhdessä yrittäjien kanssa.
- (6) Matkailijoiden henkinen ja fyysinen hyvinvointi vahvistuvat. Tällöin:
 - Suositetaan lihasvoimin liikkumista.
 - Huolehditaan asianmukaisesta retkeilyvarustuksesta.
 - Tarjolla on helppoja ja vaativia retkikohteita.
 - Tarjotaan mahdollisuus luontoelämyksiin.
 - Rakenteet, reitit ja ohjelmapalvelut ovat turvallisia.
- (7) Vaikutetaan myönteisesti paikalliseen talouteen ja työllisyyteen. Tällöin:
 - Käytetään mahdollisuuksien mukaan paikallisten yrittäjien tuotteita ja palveluja.
 - Työllistetään mahdollisuuksien mukaan paikkakuntalaisia, mutta huomataan, että myös muualta tulleet ihmiset ja ideat voivat olla voimavara kotiseudun kehittämisessä.
- (8) Viestintä ja markkinointi on laadukasta ja vastuullista. Tällöin:
 - Asiatiedot ovat luotettavia.
 - Tiedotus on avointa ja vuorovaikutteista.
 - Markkinointi ei ole ristiriidassa luonnonsuojelun kanssa.
- (9) Toimintaa suunnitellaan ja toteutetaan yhteistyössä. Tällöin:
 - Asiakkaiden mielipiteet ovat tärkeitä.
 - Järjestetään koulutusta yhdessä yrittäjien kanssa.
 - Annetaan kaikille kiinnostuneille mahdollisuus osallistua suunnitteluun.
 - Yhteistyössä asetetaan etusijalle ne, jotka sitoutuvat näihin kestävän luontomatkailun periaatteisiin.

Metsähallituksen esittämät kestävän luontomatkailun periaatteet ovat haasteellisia – erityisesti kun niitä sovelletaan aluehallintaviranomaisen lisäksi yritystoimintaan. Tässä yhteydessä käytetty kestävä luontomatkailu on myös käsitteenä mielenkiintoinen, sillä sitä voidaan pitää kiertoilmuksena kansainvälisesti laajasti käytetylle ja tunnetulle ekomatkailu-termille. Suomessa, mukaan lukien luonnonsuojelualuehallinto, ekomatkailua ei ole juurikaan haluttu käyttää matkailun kehittämistoiminnassa tai markkinoinnissa.

Huolimatta siitä, ettei kestävyys käsitteellisessä mielessä sisällykään luontomatkailuun niin sitä voidaan pitää eräänä luontomatkailun kehittämisen menestystekijänä tulevaisuudessa. Yleisellä tasolla menestyvän matkailukohteen keskeisimmäksi elementiksi on perinteisesti ymmärretty saavutettavuus (Hall 2005). Se on erityisesti massaturismin kannalta ensiarvoisen tärkeä tekijä, mutta saavutettavuuskaan ei yksinomaan riitä, vaan se edellyttää rinnalleen vetovoimatekijöitä ja erityisesti matkakohteeseen rakentuneita ja sidottuja attraktioita. Lisäksi matkailussa on kyse erityisestä talouden muodosta; menestyäkseen matkailullisesti syrjäseudut tarvitsevat palveluja ja matkailijoita palvelevia yrityksiä, jotka tuottavat tuloja ja työllisyyttä sekä muita vaikutuksia alueelle.

Nämä kolme tekijää – saavutettavuus, attraktiot ja palvelut – ovat muodostaneet matkailun kehittymisen kannalta ensisijaiset menestystekijät. Niihin verrattuna muun muassa markkinointi ja liiketaito-osaaminen ovat aiemman modernin ajan matkailukehityksen valossa 'vasta' toissijaisia tekijöitä, ja esimerkiksi tutkimustiedon saatavuus tai yhteydet paikallisuuteen ovat toimineet vasta 'muina' tekijöitä matkailun kehitystyössä (Hall 2005). Tulevaisuudessa muun muassa näihin edellä mainittuihin tekijöihin ja niiden suhteelliseen merkitykseen kohdistuu todennäköisesti huomattaviakin muutospaineita erityisesti massaturismin ulkopuolisessa matkailutaloudessa. Näistä eräitä keskeisimpiä ovat *kestävyys, uusi matkailu* sekä *kansainvälistyminen ja globalisaatio*.

Matkailun kestävyiden merkitys korostaa paikallisuuden, primaarisen matkailutoiminnan ulkopuolisen paikallistalouden ja yhteisöjen hyvinvoinnin merkitystä sekä matkailun vaikutusten tuntemista ja hallinnointia. Tämä edellyttää osaltaan kasvavassa määrin tutkimukseen perustuvaa tietoa. Samoin uusi matkailu korostaa 'aitoutta', pienimuotoisuutta ja paikallisuutta sekä markkinoiden ja asiakkaiden tarpeiden aiempaa syvällisempää tuntemusta. Uusi matkailu viittaa kansainvälisessä matkailukehityksessä viime vuosikymmenen aikana voimakkaasti esillä olleisiin matkailun rakenteellisiin muutoksiin (Poon 1993). Tässä yhteydessä on erityisesti korostettu luontoon ja paikalliseen perinteeseen nojaavan matkailun voimakasta kasvua ja toisaalta massamatkailun suhteellisen merkityksen vähenemistä. Tämä asettaa uudenlaisia vaatimuksia matkailun yritys- ja kehittämistoiminnalle, toimintaympäristölle ja myös alan tutkimukselle. Kansainvälisestä ja kotimaisesta näkökulmasta luontoon perustuvan matkailun ja siihen kytkeytyvien prosessien ymmärtämistä ja ennakkointia voidaankin pitää sekä tutkimuksellisesti että taloudellisesti tärkeinä kysymyksinä.

Uuteen matkailuun viittaavien tekijöiden korostuminen liittyy monin osin matkailun kansainvälistymiseen ja globalisaatioon. Ne lisäävät kaikenlaisen matkailun, myös massaturismin, kysyntää syrjäseudulla, mutta tuovat korostetusti uudenlaisiakin mahdollisuuksia ja asiakassegmenttejä, joiden tarpeiden tunteminen ja palveleminen edellyttävät aiempaa kehittyneempää liiketaito-osaamista, asiakastutkimusta sekä kestävyiden eri ulottuvuuksien hallintaa kohdealueilla. Erityisesti matkailutalouden globalisoituminen, toisin sanoen se, että syrjäseudut ovat yhä kasvavassa määrin sidottuja keskuksiin ja niissä tehtäviin päätöksiin ja sijaitseviin pääomiin, henkilöstöön ja osaamiseen, aiheuttaa sekä aluekehityksen että kestävä kehityksen näkökulmasta haasteita menestymiselle. Tällöin perinteiseen matkailun kehittämiskeskusteluun liittyvät kysymykset, kuten millaista matkailua ja kuinka paljon, saavat uutta sisältöä ja merkitystä.

Luontomatkailun kehittämistoiminnassa tarvitaan sekä kannustusta että paikoin myös ohjausta (esimerkiksi suojelun alueiden matkailukäytön kehittämisen yhteydessä). Onkin muistettava, ettei luontomatkailun kehittäminen ole mahdollista kaikkialla. Suojelukysymysten lisäksi merkittävä osa syrjäseuduista ei ole riittävän vetovoimaisia tai saavutettavia matkailijoille tai niissä ei ole käytettävissä riittäviä pääomia palveluiden rakentamiseen.

5 Luontomatkailun tutkimus

Suomessa luonnon matkailukäyttöön on kiinnitetty huomiota yleisellä tasolla jo suhteellisen pitkään (ks. Koivula ja Saastamoinen 2005). Asiaan liittyvä tutkimustoiminta alkoi 1960-luvulla, mutta eräänlainen luontomatkailun 'tutkimusbuumi' koettiin vasta 1990-luvulla. Tutkimustoiminnan kasvun taustalla vaikuttivat yleinen kansainvälinen matkailukehitys ja tutkimustoiminnan painopisteen muutos; luonto, ekologisuus ja kestävyys nousivat (matkailu)toiminnassa aiempaa keskeisemmiksi ja luonnon vetovoimaan perustuva matkailu alkoi kansainvälisesti kasvaa monia muita matkailun osa-alueita voimakkaammin (Fennell 1999).

Suomessa luonnon matkailu- ja virkistyskäytön tutkimus ovat institutionaalisesti olleet vahvasti sidoksissa metsäluonnon ja sen käytön tutkimukseen. Viime vuosina luontomatkailun tutkimustoiminta on laajentunut myös 'metsäntutkimuksen' ulkopuolelle, kuten taloustieteisiin, yhteiskuntatieteisiin ja maantieteeseen. Luontomatkailuun ja laajemmin matkailuilmiöön liittyvän tutkimuksen voidaan nähdä tuovan monille tieteenaloille niiden kaipaamaa kykyä vastata yhteiskunnallisiin ja alueellisiin tarpeisiin. Lisäksi luontoon perustuvan matkailun tarjonnan ja kysynnän voimakas kasvu sekä kansainvälistyminen ja sen erilaiset vaikutukset ovat tehneet siitä myös akateemisesti aiempaa kiinnostavamman tutkimuskohteen.

Viime vuosina luontomatkailun tutkimuksen perusteemoja ovat olleet mm. suojelualueiden kävijöiden ominaispiirteet ja määrä, luonnon merkitys matkailun vetovoimatekijänä, luonnon kulu- tuskestävyys ja matkailun ympäristövaikutukset. Lisäksi on tarkasteltu metsien matkailukäyttöön liittyviä ristiriitoja, luontokokemuksia ja -elämyksiä sekä luontomatkailun ja kestävä matkailun ohjaukskeinoja ja käytäntöjä. Jossain määrin on pyritty selvittämään myös luontomatkailun aluetaloudellisia vaikutuksia sekä paikallistaloudellisia ja -kulttuurisia kytkeitä (ks. Koivula ja Saastamoinen 2005, Toivonen ym. 2005).

Verrattuna esimerkiksi kymmenen vuoden takaiseen tilanteeseen, jolloin luontomatkailun tutkijasymposiumit aloitettiin, Suomessa tehdään luontomatkailun tutkimusta nykyisin suhteellisen laajasti. Alalle on myös perustettu oppituleja ja luontomatkailun koulutusmahdollisuuksia on lisätty. Kasvussa on kuitenkin ilmeisesti tullut tilanteeseen, jossa luontomatkailun tutkimusta ja sen tulevaisuutta tulisi pohtia myös kokonaisuutena. Esimerkiksi yksinomaan määrärajojen järjestettävät kansalliset alan tutkijasymposiumit eivät tässä suhteessa enää riitä. Tarvetta kokonaisuuden pohtimiselle ilmentävät myös useat viimeaikaiset toisistaan riippumattomasti toteutetut luontomatkailua, sen kehittämistä ja tutkimusta käsitelleet raportit. VILMAT -työryhmä on mainittu jo aiemmin (Ympäristöministeriö 2002). Sen lisäksi muun muassa Metsäalan tulevaisuusfoorumin erillisryhmä pohti metsienkäytön ja luontomatkailun kehittämisen ja tutkimuksen tulevaisuutta (Koivula ja Saastamoinen 2005). Samalla Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos on pyrkinyt yhdessä muiden alan toimijoiden kanssa tuottamaan kuvaa alan tutkimustoiminnasta ja -tarpeista (Toivonen ym. 2005). Lisääntyvää kiinnostusta voidaan pitää yksinomaan hyvänä asiana.

6 Lopuksi

On omalla tavallaan myönteistä, että luontomatkailun kehittämiseen ja tutkimukseen kohdistuu kasvavassa määrin mielenkiintoa. Yksittäisen tutkijan 'uteliaisuustutkimukselle' on ja tulee olla edelleen tilaa, mutta laajempien kysymysten tarkastelu vaatii tulevaisuudessa lisääntyvää yhteistyötä. Sitä edellyttää myös luontomatkailuilmiön monitieteinen luonne.

Tähän asti eräs luontomatkailun ja laajemmin koko matkailun tutkimusta ja sen kehittämistä vaikeuttanut piirre on ollut perustietojen puute. Esimerkiksi matkailun tilastointi on hyvin puutteellista. Tämä vaikeuttaa osaltaan mm. alan nykytilan ja sitä koskevien kasvuennusteiden laatimista. Alan tietoperustan kehittämisessä kaivataankin jatkossa terävöittämistä. Erityisesti tähän liittyen koordinoitulle yhteistyölle olisi tarvetta.

Tilastojen tms. tuottaminen ei kuitenkaan saisi viedä alan tutkimuksessa ja sen kehittämisessä kovin suurta tilaa. Luontomatkailun tutkimus on matkailututkimuksen tavoin ollut luonteeltaan pääosin soveltavaa. Siten tuotetulle tiedolle on ollut ja tulee olemaan jatkossakin kysyntää, mutta tutkimuksellisesti alan kehittämisen päätavoitteina voisivat olla pikemmin perustutkimukseen panostaminen, tutkimusosaamisen edistäminen sekä luontomatkailun tutkimuksen kansainvälistäminen.

Eräs keino parantaa luontomatkailun tieteellistä ja tutkimuksellista perustaa voisi olla alan jatkokoulutuksen kehittäminen. Esimerkiksi luontomatkailukysymyksiin liittyvän tutkijakoulun tai vastaavan toimintamallin avulla saataisiin syntymään niin sanottua kriittistä massaa ja koottua alan kotimaisia ja kansainvälisiä asiantuntijoita yhteen tarjoamalla keskitetysti ja tavoitteellisesti koulutusta. Tällä toiminnalla olisi yhteys myös soveltavaan tutkimukseen ja luontomatkailun käytännön kehittämis-, suunnittelu- ja hallintotehtäviin. Kasvava ja kansainvälistyvä ala tarvitsee paitsi tutkimukseen perustuvaa tietoa tuekseen myös asiantuntijuuden kehittämistä.

Kirjallisuus

- Butler, R. 1999. Sustainable tourism: a state-of-the-art review. *Tourism Geographies* 1(1): 7–25.
- Fennell, D. 1999. *Ecotourism: an introduction*. Routledge, London. 315 s.
- Godde, P., Price, M. & Zimmerman, F. (toim.) 2000. *Tourism development in mountain regions*. CABI Publishing, New York. s. 1–25.
- Hall, C.M. 2005. *Tourism: Rethinking the Social Science of Mobility*. Harlow: Pearson Education. 448 s.
- & Boyd, S. 2005. Nature-based tourism in peripheral areas: Introduction. Julkaisussa: Hall, C. M. & S. Boyd (toim.). *Nature-based tourism in peripheral areas: development or disaster?*. Clevedon: Channelview. s. 3–17.
- Hjalager, A-M. 1996. Agricultural diversification into tourism. *Tourism Management* 17(1): 105–110.
- Holden, A. 2000. *Environment and Tourism*. Routledge, London. 225 s.
- Järviluoma, J. 2001. Ympäristön käsitteestä luontomatkailun tulkintoihin. Julkaisussa: Aho, S., Honkanen, A. & Saarinen, J. (toim.). *Matkailuelämykset tutkimuskohteina*. Lapin yliopiston matkailun julkaisu B 6. s. 69–82.
- Koivula, E. & Saastamoinen, O. (toim.) 2005. *Näkökulmia luontomatkailuun ja sen tulevaisuuteen*. Joensuu yliopisto, metsätieteellinen tiedekunta, Tiedonantoja 165. 80 s.
- Lappi: elämänvoimaa – Lapin matkailustrategia 2003–2006. 2003. Lapin liitto, julkaisu 10 A. s. 55 s.
- Metsähallitus 2004. [www-sivusto]. *Kestävän luontomatkailun periaatteet luonnonsuojelualueilla*. Saatavissa: <http://www.metsa.fi/page.asp?Section=2026>. [Viitattu 30.11.2004].
- Poon, A. 1993. *Tourism, technology and competitive strategies*. CAB International, Oxon. 370 s.
- Saarinen, J. 2001. The transformation of a tourist destination – theory and case studies on the production of local geographies in tourism in Finnish Lapland. *Nordia Geographical Publications* 30(1): 1–105.
- 2002. Luonto 'uuden matkailun' elämystuotannossa: katsaus Pohjois-Suomen luontoon perustuvan matkailun kehitykseen. Julkaisussa: Saarinen, J. & Järviluoma, J. (toim.). *Luonto matkailukohteena: virkistystä ja elämyksiä luonnosta*. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 866. s. 11–26.

- 2003. The regional economics of tourism in Northern Finland: the socio-economic implications of recent tourism development and future possibilities for regional development. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism* 2(2): 91–113.
- 2004. Viimeinen oljenkorsi? Matkailu ja maaseudun alekehitys. *Maaseudun uusi aika* 3: 26–38.
- & Kauppila, P. 2002. Matkailun aluetaloudellisten vaikutusten arviointi: matkailun tulo- ja työllisyysvaikutukset Pelkosenniellä. *Terra* 114(1): 25–36.
- , Jortikka, S. & Virtanen, E. 2000. Luonnonsuojelualueet ja matkailu. Julkaisussa: Saarinen, J., Jortikka, S. & Virtanen, E. (toim.). *Luonto, matkailu ja luonnonsuojelu. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja* 760. s. 5–12.
- Sharpley, R. 2000. Tourism and sustainable development: exploring the theoretical divide. *Journal of Sustainable Tourism* 8(1): 1–19.
- 2002. Rural tourism and the challenge of tourism diversification: the case of Cyprus. *Tourism Management* 23: 233–244.
- Shields, R. 1991. *Places on the margin: alternative geographies of modernity*. London: Routledge. 334 s.
- Sorsa, R. & Saarinen, J. 2003. Kestävyys matkailun yritystoiminnassa: Kolin alueen matkailuyrittäjien suhtautuminen ympäristökysymyksiin. *Alue ja Ympäristö* 32(2): 56–67.
- Swarbrooke, J. 1999. *Sustainable tourism management*. CAB International, Oxon. 371 s.
- Toivonen, A-L., Kettunen, J., Honkanen, A. & Saarinen, J. 2005. Luonto- ja elämysmatkailu – elinkeinon edellytykset. *Kala- ja Riistaraportteja* 352. 22 s.
- Valtioneuvoston periaatepäätös 2001. Suomen matkailupoliittiset linjaukset 13.6.2001. Saatavissa: http://www.ktm.fi/chapter_files/vn_periaatepaatos.htm. [Viitattu 11.6.2005].
- WCED 1987. *Our Common Future*. Oxford University Press, Oxford. 400 s.
- Ympäristöministeriö 2002. Ohjelma luonnon virkistyskäytön ja luontomatkailun kehittämiseksi. *Suomen ympäristö* 535. 48 s.